

**Методика активізації творчого потенціалу підлітків у процесі здійснення
краєзнавчої діяльності**

Особливого значення нині набувають гуманізація й гуманітаризація національної системи освіти й виховання підростаючого покоління, актуалізація особистісно орієнтованого підходу до організації навчально-виховного процесу, пошук нових ефективних шляхів активізації особистісного потенціалу дитини, здатної до індивідуальної й соціально значущої творчої діяльності.

Актуальність проблеми активізації творчого потенціалу підлітків визначається соціальними змінами, що відбуваються у всіх сферах життя країни, які й загострюють потребу суспільства в активній особистості.

Важливою складовою досліджуваної проблеми є розгляд дитини як суб'єкта життєдіяльності в соціокультурному та соціоприродному середовищі. Цьому питанню присвячені праці К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, І. Бєха, Л. Божович, П. Блонського, Я. Коломенського, В. Рибалки, Н. В. Чепелевої, Г. Щукіної та інших. Історико-педагогічні дослідження характеризуються широким розкриттям аспектів організації та здійснення краєзнавчої роботи, активізації творчого потенціалу дитини в процесі практичної діяльності в довіллі. Напрями та зміст такої роботи в навчальних закладах України в різні історичні періоди знайшли своє відображення у працях Л. Бабенка, В. Бенедюка, Г. Гуменюк, М. Костриці, Т. Міщенко, В. Прокопчук, Т. Самоплавської, М. Солов'я, П. Тронько та інших. Однак проблема активізації творчого потенціалу підлітків в процесі здійснення краєзнавчої роботи ще мало досліджена. Тому вважаємо за доцільне вивчити питання впливу краєзнавчої діяльності на активізацію творчого потенціалу підлітків, зокрема розглянути методику цього процесу.

Мета статті: розкрити зміст методики активізації творчого потенціалу підлітків у процесі здійснення ними краєзнавчої діяльності й обґрунтувати педагогічні умови та етапи удосконалення навчального змісту краєзнавчої діяльності елементами проблемності.

На основі аналізу охарактеризованих підходів щодо активності, творчості й діяльності особистості сучасних українських психологів Г. Балла, І. Бєха, М. Боришевського, І. Булах, О. Киричука, С. Максименка, В. Моляка, Р. Павелківа, В. Панка, В. Рибалка, Н. Чепелевої та ін. Нами виділено ряд загальних істотних ознак активності особистості в процесі активізації її творчого потенціалу, а саме: форми діяльності, що свідчить про сутнісну єдність понять активності й діяльності; діяльності, до якої в дитини виникло власне внутрішнє ставлення й у якій віддзеркалився її індивідуальний досвід;

особистісно значущої діяльності у формі самовираження, самоствердження, з однієї сторони, й про дитину як про продукт активної та ініціативної взаємодії з навколишнім соціальним середовищем, з іншої; діяльності, спрямованої на перетворення навколишнього світу; якості особистості, що проявляються у внутрішній готовності до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, до самодіяльності, яка базується на її потребах й інтересах та характеризується прагненням діяти цілеспрямовано.

Таким чином, активізація творчого потенціалу підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи пов'язується нами з оптимальним конструюванням навчально-виховного змісту, активних форм й методів краєзнавчої діяльності, оскільки краєзнавча галузь знань має унікальну можливість комплексного формування особистості з високим рівнем творчого потенціалу, моральної вихованості та соціальної активності.

Навчально-виховний зміст краєзнавчої діяльності уможливорює використання найрізноманітніших шляхів її застосування в процесі формування творчого потенціалу підлітків, а саме: засвоєння основ краєзнавства через вивчення авторських спецкурсів, консультації, індивідуальну роботу, виховну роботу, дослідницько-пошукову роботу проблемних груп, створення творчих проєктів, виконання творчо-пошукових, проєктно-перетворювальних типів завдань, завдань-ролей із самоаналізу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо ефективності виховного процесу та експериментальні дані дають нам підстави виділити сукупність педагогічних умов активізації творчого потенціалу підлітків у загальноосвітній школі, дотримання яких під час організації краєзнавчої роботи дасть змогу активізувати формування творчої особистості. До них ми віднесли: урахування єдності мети і завдань навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі – з урахуванням логіко-дидактичного аналізу навчального матеріалу та життєдіяльності особистості в її багатофункціональній і відкритій педагогічній системі; реалізацію міжпредметних зв'язків і використання інтегрованих завдань як умова комплексного підходу до навчання і виховання; теоретичне обґрунтування й розробка в їх логічній єдності змісту, форм, методів активізації творчого потенціалу підлітків на рівні співробітництва і співтворчості у системі відносин «учитель – підліток» під час краєзнавчої роботи загальноосвітньої школи; урахування у навчально-виховній роботі вчителів особистісно орієнтованого підходу до побудови, системності, наступності та логічної єдності виховних заходів і їх практичної спрямованості на активізацію творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи загальноосвітньої

школи; спрямування навчально-виховної діяльності підлітків на посилення рефлексивних процесів.

Варто зазначити, що забезпечення інтегративних міжпредметних зв'язків дозволить модернізувати та вдосконалити методику краєзнавчої роботи, розв'язати суперечність між потенціалом щодо формування краєзнавчої компетентності учнів як умови становлення творчої особистості й неготовністю учителів його враховувати та реалізовувати засобами міжпредметних зв'язків. Сутність цієї умови полягає у більш широкому й глибокому розумінні та засвоєнні навчального матеріалу, що дає змогу підліткам оволодівати узагальненими, сукупними знаннями, інтегрованими з різних дисциплін. Проте потрібно враховувати, що зміст предметів, які підлягають інтеграції, має перебувати на однаковому інформаційному рівні. Особливо перспективним є впровадження в педагогічну практику розробленого нами авторського спецкурсу «Рідний край», що містить окремі, пов'язані між собою логічно завершені блоки. Особливість спецкурсу полягає в тому, що його викладання орієнтоване на взаємодію, співробітництво і співтворчість у системі відносин «учитель-учень», стратегії педагогічної комунікативної взаємодії.

Водночас краєзнавча діяльність пов'язана з можливістю і необхідністю використання системи спеціальних методів, які зорієнтовані на поглиблене вивчення краєзнавчих об'єктів учнями та розвиток творчих здібностей: розповідь, бесіда, лекція, роз'яснення, опис, інструктаж, робота з підручником, друкованим словом; демонстрація вчителем предметів, явищ, процесів об'єктивного світу, проектування, презентація матеріалів; виконання вправ (письмових, графічних, технічних тощо); виконання письмових і трудових завдань у лабораторіях, на уроках – практичних та самостійних робіт; працю учнів у майстернях або на промисловому підприємстві, сільськогосподарських шкільних ділянках тощо [2; 9]. В умовах розвитку технологій вважаємо за потрібне використовувати інтерактивні технології, які сприятимуть більш прагматичному досягненню бажаного результату в процесі запропонованої учителем роботи.

Таким чином, навчальну й навчально-практичну діяльність можна здійснювати в словесно-слуховій формі обміну інформацією, у вигляді зорової форми подання навчальної інформації й у вигляді практичної навчальної діяльності між учителем й учнем. Необхідно відзначити, що єдиним джерелом знань учнів може бути їх власна діяльність, оскільки розумова та фізична діяльність учнів, керована педагогом, може здійснюватися різними способами і по-різному організовуватися. На важливості такої діяльності наголошує Г. Костюк, який зазначає, що в процесі навчання утворюються тимчасові нервові зв'язки, їх системи, що є фізіологічною основою всякого навчально-виховного процесу [6].

Окрім зазначених вище методів, під час здійснення краєзнавчої діяльності використовуються такі форми роботи: індивідуальна, групова, колективна. Індивідуальна робота здійснюється у відповідності до власних здібностей, інтересів, мотивів та потреб підлітка. Групова (колективна) робота під час рішення пізнавальних і проблемних творчих завдань дозволяє реалізувати власні сили і здібності, адекватно оцінити свої і чужі можливості, порівняти їх, проаналізувати здобутки та визначити перспективи своєї роботи.

Аналіз досліджень з проблеми та власний досвід дає змогу виділити три етапи розвитку творчих здібностей підлітків у процесі здійснення краєзнавчої діяльності, що відповідають основним напрямам роботи з активізації творчого потенціалу особистості: теоретичний, теоретико-прикладний, прикладний. Теоретичний етап охоплює цілі щодо формування емоційно-позитивного ставлення до вивчення краєзнавчого матеріалу, до власного професійного вибору і майбутньої професійної діяльності. Важливим завданням цього етапу є забезпечення умов для педагогічної взаємодії, співробітництва і співтворчості в системі відносин «учитель – учень», емоційне включення в обговорення навчальних проблем, моделювання педагогічних проблем, які виступають пусковим механізмом у творчому розвитку особистості. З цією метою була розроблена технологія, яка поєднувала зусилля учителів для вирішення наступних завдань: формування в учнів свідомого ставлення до краєзнавчої роботи; формування світогляду, цінностей культури, мотивів і способів діяльності підлітків; розвиток умінь і навичок краєзнавчої роботи, які є показниками сформованості креативності молоді; використання міжпредметних зв'язків з метою формування в учнів реального уявлення про роль краєзнавчого аспекту у становленні їх як усебічно розвиненої особистості; стимулювання учнів до активної і науково-творчої інформаційно-краєзнавчої діяльності [2; 4; 5; 9].

Становлення креативної діяльності учнів спиралося на основні дидактичні принципи навчання, а саме: науковості, систематичності, активності, наочності, доступності та міцності засвоєння знань, умінь і навичок з урахуванням особливостей формування творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи загальноосвітньої школи. Ми в свою чергу, спирались на принцип активності учнів [1]. Для цього під час навчання застосовувалися такі дії: регулярне користування послугами бібліотеки, оформлення бібліографії краєзнавчої літератури; засвоєння раціональних прийомів роботи з книжкою, краєзнавчого вивчення рідного краю, енциклопедіями, атласами і картами туристичних маршрутів; самостійне знаходження, обробка та зберігання краєзнавчої інформації, складання географічної бази даних краєзнавчих об'єктів; уміння використовувати

краєзнавчий матеріал у курсах шкільних дисциплін (основи економіки, біологія, хімія, мовно-літературні дисципліни); збір і використання матеріалів для топонімічного довідника рідного краю, тощо.

Основна мета теоретико-прикладного етапу полягає у формуванні в підлітків потреби в розвитку творчих якостей, необхідності оволодіння знаннями, важливими для всебічно розвиненої особистості. На формування творчих якостей підлітків впливає чимало чинників. Значна роль у цьому процесі відводиться школі та батькам. Основним засобом у роботі з учнями стало включення підлітків у систематичну творчу діяльність [2], яка позитивно впливала на активність і самостійність, стимулювала адекватну самооцінку навчальних досягнень і розвиток творчих здібностей. Фактором, сприятливим для організації краєзнавчої діяльності на цьому етапі, є дотримання педагогічної умови, яка забезпечує рефлексивний підхід до краєзнавчої компетентності й ступеня вияву творчого потенціалу підлітків, готовності вчителів до організації й здійснення краєзнавчої роботи, що дає змогу учасникам навчально-виховного процесу усвідомлювати цілі та структуру своєї діяльності, засоби її оптимізації [10]. Орієнтуючи діяльність підлітків засобами краєзнавчої роботи в рамках авторського спецкурсу на посилення рефлексивних процесів, ми тим самим сприяли розвитку їх творчих здібностей, творчого потенціалу, моральної виховності та краєзнавчої компетентності.

Враховуючи сучасні реалії, необхідно у процес навчальної діяльності включати такі етапи тематичних досліджень, які б були тісно пов'язані з навчальною програмою дослідження, мали наукову новизну та актуальність; враховували диференціацію навчально-виховного процесу, практичне застосування в реальному життєвому просторі. Успішність розвитку особистості в умовах, коли підліток є дослідником обраної теми, забезпечить, на нашу думку, такий план роботи: обрання теми й розробка плану роботи; визначення теми й види робіт, терміну виконання; обрання форм, методів і способів виконання роботи; вивчення різноманітних джерел дослідження; залучення фахівців або очевидців, що мають відношення до обраної учнем теми дослідження; літературне й узагальнююче оформлення зібраного матеріалу; використання зібраного й опрацьованого дослідницько-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі школи.

На увагу заслуговують проектно-перетворюючі типи завдань, які сприяють закріпленню на практиці знань і вмінь перетворюючої дійсності, спираючись на закони та закономірності природи, суспільства, виробництва людини [9]. Під час виконання таких завдань учні залучаються до різних видів графічної, проектної та предметно-перетворюючої діяльності, формування необхідних для цього знань і вмінь, навчання учнів способів поведінки з різноманітними засобами праці (засобами інформаційних технологій). Учні

пропонувалися такі завдання: скласти картосхему місця проживання, школи, проаналізувати географічні карти, визначити густоту й особливості розміщення населення, розробити герб міста, району, школи, зважаючи на культурно-історичні й соціально-економічні особливості, подати схеми виробничого процесу підприємства, скласти економіко-географічну характеристику регіону, тощо.

Таким чином, ознайомлення учнів з особливостями природного та економічного розвитку рідного краю, з алгоритмом вивчення певних природничо-територіальних комплексів, конструювання змісту краєзнавчого матеріалу на основі міжпредметних зв'язків і виконання різноманітних завдань краєзнавчого характеру, регулярне вивчення природних явищ і процесів у їх розвитку й динаміці визначає краєзнавчу спрямованість діяльності учнів.

Завданням прикладного етапу є залучення підлітків до самостійної індивідуально-творчої діяльності у процесі краєзнавчої роботи з урахуванням їхніх креативних можливостей і здібностей. Краєзнавча робота мала на меті не тільки озброїти підлітків системою знань і навичок, але й формування в них підвищеного інтересу до вивчення предмета, прагнення використовувати набуті знання і навички в усіх сферах життєдіяльності в загальноосвітній школі, уміння пов'язувати між собою і логічно вирішувати більшість завдань, представлених у змісті предметів природничого й суспільствознавчого циклів. На цьому етапі відбувалось відпрацьовування вмінь самостійно долати труднощі й закріплювати здобуті знання у процесі краєзнавчої роботи. Учні пропонувалося виконати творчі проекти краєзнавчого спрямування, що розкривали б культурно-історичні особливості, природні й соціально-економічні умови рідного краю. Під час виконання творчих проектів учням надавалася свобода вибору способів рішення навчальних проблем і тим самим, забезпечувалася ситуація успіху. Результати творчих проектів знаходили реалізацію під час таких активних форм, як конференції, диспути, дискусії, усні журнали.

Ефективність реалізації краєзнавчих знань учнів забезпечувалася також шляхом творчо-дослідницької роботи учнів під час екскурсій до ПЗФ, що дозволило націлити учнів на спостереження їх природних особливостей за визначеною вчителем методикою, що враховує проблемні завдання [8]. Виховний потенціал подібних форм роботи полягає у виробленні естетико-екологічних і патріотичних відчуттів учнів.

Забезпечення зазначених вище механізмів реалізації педагогічних умов активізації творчого потенціалу підлітків у процесі краєзнавчої роботи сприяло більш успішному протіканню процесу формування активно перетворювальної особистості. Таким чином розроблена та впроваджена

система краєзнавчої роботи дала змогу врахувати специфіку здобутих підлітками краєзнавчих знань, усвідомити значущість творчих якостей у вирішенні навчальних проблем, що забезпечувало креативність дій у навчальних ситуаціях. На кожному з етапів вирішувалося певне коло завдань, що зумовлювало вибір засобів, методів та форм організації краєзнавчої діяльності. Запропонована методика активізації творчого потенціалу підлітків в процесі краєзнавчої діяльності вимагає педагогічно цілеспрямованої роботи як з підлітками, так і з педагогами та батьками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбуханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / Ксения Александровна Альбуханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону, 2000. – 352 с.
3. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : спец. 19.00.00 / І. С. Булах. – 2004. – 35 с.
4. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність : підручник / [І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна]. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
5. Каренчук С. Г. Теорія і методика виховання / С. Г. Каренчук. – К. : Вища школа, 2005. – 345 с.
6. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / [Г. С. Костюк ; под ред. Л. Н. Проколиенко]. – М. : Педагогика, 1988. – 301 с.
7. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах : монографія / Г. П. Пустовіт. – К. ; Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.
8. Пустовіт Г. П. Формування особистісного ставлення учнів до природи у психолого-педагогічному контексті / Григорій Пустовіт // Рідна школа. – 2006. – № 2. – С. 3–6.
9. Резнік Я. Б. Теорія і практика роботи в школі / Я. Б. Резнік. – К. ; Л., 1940. – 310 с.
Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 2001. – 720 с.